

LINGVISTIK LUG'ATLAR VA ENSIKLOPEDIK LUG'ATLAR

Tojimurodova Jasmina

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, 3-kurs talabasi

E-mail: jasminatojimurodova2005@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada lingvistik va ensiklopedik lug'atlarning nazariy asoslari, tasnifi hamda funksional xususiyatlari tahlil qilinadi. Lingvistik lug'atlarning til birliklarini o'rganish, ularning ma'nosi, talaffuzi va grammatik xususiyatlarini aniqlashdagi ahamiyati yoritilgan. Ensiklopedik lug'atlarning esa turli sohalarga oid ilmiy, tarixiy va madaniy ma'lumotlarni tizimli ravishda yetkazib berishdagi roli ochib berilgan. Shuningdek, ushbu ikki turdagi lug'atlarning o'zaro farqlari, qo'llanish doirasi va zamonaviy ta'lim tizimidagi ahamiyati haqida xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar. Lingvistika, lug'atshunoslik, leksikografiya, izohli lug'at, tarjima lug'ati, ensiklopediya, terminologiya, til birliklari, axborot manbai, bilim.

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations, classification, and functional characteristics of linguistic and encyclopedic dictionaries. It highlights the importance of linguistic dictionaries in studying language units, as well as in determining their meanings, pronunciation, and grammatical features. It also reveals the role of encyclopedic dictionaries in systematically providing scientific, historical, and cultural information across various fields. Furthermore, conclusions are drawn about the differences between these two types of dictionaries, their scope of use, and their significance in the modern educational system.

Kalit so'zlar. Lingvistika, lug'atshunoslik, leksikografiya, izohli lug'at, tarjima lug'ati, ensiklopediya, terminologiya, til birliklari, axborot manbai, bilim.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические основы, классификация и функциональные особенности лингвистических и энциклопедических словарей. Освещается значение лингвистических словарей в изучении языковых единиц, их значений, произношения и грамматических характеристик. Также раскрывается роль энциклопедических словарей в систематическом представлении научной, исторической и культурной информации. Кроме того, анализируются различия между данными типами словарей, сфера их применения и их значение в современной системе образования.

Ключевые слова: лингвистика, лексикография, словарное дело, толковый словарь, переводной словарь, энциклопедия, терминология, языковые единицы, источник информации, знание.

Zamonaviy jamiyatda axborotga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib borayotgani sababli turli manbalar, xususan lug'atlardan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Lug'atlar nafaqat tilni o'rganish vositasi, balki ilmiy va madaniy bilimlarni tizimli ravishda yetkazib beruvchi muhim manba hisoblanadi. Lug'atlar lug'atshunoslik (leksikografiya) fanining asosiy obyektlaridan biri bo'lib, ular mazmuniga ko'ra turli turlarga ajratiladi. Shu jihatdan eng muhim tasniflardan biri lingvistik va ensiklopedik lug'atlar o'rtasidagi farqdir. Mazkur maqolada ushbu ikki turdagi lug'atlarning xususiyatlari, vazifalari va ahamiyati keng yoritiladi.

1. Lingvistik lug'atlar va ularning xususiyatlari

Lingvistik lug'atlar til birliklarini, ya'ni so'z va iboralarni o'rganishga qaratilgan lug'atlardir. Ular so'zlarning leksik ma'nosi, grammatik xususiyatlari, talaffuzi va qo'llanish doirasini izohlaydi [1;3]. Lingvistik lug'atlar tilshunoslik fanining amaliy vositasi sifatida muhim o'rin egallaydi.

Lingvistik lug'atlar til tizimini tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. Ular adabiy til me'yorlarini belgilab, tilning standartlashuv jarayonini ta'minlaydi. Ayniqsa, izohli va imlo lug'atlari yozma nutqda yagona me'yorni shakllantirishga xizmat qiladi [2;3].

Lingvistik lug'atlar yordamida tilning ichki tuzilishi ham o'rganiladi. So'zlarning semantik xususiyatlari, ya'ni ko'p ma'nolilik (polisemiya), shakldoshlik (omonimiya) va ma'nodoshlik (sinonimiya) kabi hodisalar tizimli tarzda tahlil qilinadi [1]. Bu esa tilni chuqur anglash va nutqda aniq qo'llash imkonini beradi.

Bundan tashqari, lingvistik lug'atlar til tarixini o'rganishda ham muhim manba hisoblanadi. Etimologik lug'atlar orqali so'zlarning kelib chiqishi, tarixiy rivojlanishi va boshqa tillar bilan aloqasi aniqlanadi. Bu esa til taraqqiyotining ilmiy asosda o'rganilishiga yordam beradi [3].

Lingvistik lug'atlarning asosiy xususiyatlari:

so'zlarning ma'nosini aniqlash va izohlash

to'g'ri yozilishi (imlo)ni ko'rsatish [2]

talaffuz (fonetik) xususiyatlarini berish

grammatik shakllar haqida ma'lumot berish

uslubiy (stilistik) belgilarni ko'rsatish

Lingvistik lug'atlar quyidagi asosiy turlarga bo'linadi:

Izohli lug'atlar – so'zlarning ma'nosini batafsil tushuntiradi [1]

Tarjima lug'atlari – bir tildagi so'zlarni boshqa tilga o'giradi

Imlo lug'atlari – so'zlarning to'g'ri yozilishini ko'rsatadi [2]

Sinonimlar lug'ati – ma'nodosh so'zlarni beradi

Frazeologik lug'atlar – ibora va frazeologizmlarni izohlaydi [5]

Shuningdek, maxsus lug'atlar ham mavjud bo'lib, ularga terminologik, etimologik va dialektologik lug'atlar kiradi. Terminologik lug'atlar muayyan fan yoki soha terminlarini izohlaydi, dialektologik lug'atlar esa hududiy shevalarga xos birliklarni o'rganadi [3].

Zamonaviy davrda lingvistik lug'atlar elektron shaklda keng rivojlanmoqda. Elektron lugatlar foydalanuvchiga tezkor qidiruv, audio talaffuz, interaktiv misollar va doimiy yangilanish imkonini beradi. Bu esa ularning ta'lim jarayonidagi samaradorligini oshiradi [6].

Lingvistik lug'atlar, ayniqsa, til o'rganuvchilar, tarjimonlar va ilmiy tadqiqotchilar uchun muhim hisoblanadi. Ular nutq madaniyatini oshirish, savodxonlikni mustahkamlash va til kompetensiyasini rivojlantirishda katta rol o'ynaydi.

2. Ensiklopedik lug'atlar va ularning xususiyatlari

Ensiklopedik lug'atlar real borliqdagi obyektlar, tushunchalar, voqealar va shaxslar haqida ma'lumot beruvchi lug'atlardir. Ular til birliklarini emas, balki ularning ortida turgan mazmuni tushuntiradi [4].

Ensiklopedik lug'atlar insoniyat tomonidan to'plangan umumiy bilimlarni tizimli ravishda jamlaydi va foydalanuvchiga qisqa, aniq hamda ishonchli shaklda taqdim etadi. Ularning asosiy vazifasi – turli sohalarga oid bilimlarni umumlashtirish va keng jamoatchilikka yetkazishdir [4].

Ensiklopedik lug'atlarning muhim jihatlaridan biri ularning ilmiylik darajasi va xolisligidir. Har bir maqola faktlarga asoslangan holda yoziladi va unda subyektiv fikrlar emas, balki tekshirilgan ilmiy ma'lumotlar keltiriladi. Bu esa ensiklopedik lug'atlarni ishonchli axborot manbai sifatida ajratib turadi.

Ensiklopedik lug'atlar orqali o'quvchilar nafaqat ma'lum bir tushuncha haqida ma'lumot oladi, balki uning tarixiy rivoji, qo'llanish sohasi va boshqa fanlar bilan bog'liqligini ham anglaydi. Shu jihatdan ular fanlararo bilimlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Ensiklopedik lug'atlarning asosiy xususiyatlari:

ilmiy, tarixiy va madaniy ma'lumotlarni o'z ichiga oladi

tushunchalarni qisqa va aniq izohlaydi

faktlarga asoslanadi

turli fan sohalarni qamrab oladi

Ensiklopedik lug'atlar quyidagicha tasniflanadi:

Umumiy ensiklopediyalar – barcha sohalarni qamrab oladi [4]

Soha ensiklopediyalari – muayyan fan yoki yo'nalishga bag'ishlanadi

Biografik lug'atlar – mashhur shaxslar haqida ma'lumot beradi

Hozirgi kunda ensiklopedik lug'atlar ham raqamli shaklda rivojlanib, onlayn platformalar orqali keng tarqalmoqda. Ular matn bilan bir qatorda rasm, video va grafik materiallar bilan boyitilgan bo'lib, bu o'rganish samaradorligini oshiradi [6].

Ensiklopedik lug'atlar o'quvchilar, talabalar va keng jamoatchilik uchun muhim bilim manbai hisoblanadi.

3. Lingvistik va ensiklopedik lug'atlarning asosiy farqlari

Mazkur ikki turdagi lug'atlar quyidagi jihatlar bilan farqlanadi [3]:

Obyektiga ko'ra:

Lingvistik lug'atlar – so'zlarni o'rganadi,

Ensiklopedik lug'atlar – tushuncha va obyektlarni o'rganadi.

Mazmuniga ko'ra:

Lingvistik lug'atlar tilga oid ma'lumot beradi,

Ensiklopedik lug'atlar ilmiy va hayotiy ma'lumot beradi.

Maqsadiga ko'ra:

Lingvistik lug'atlar tilni o'rganish uchun xizmat qiladi,

Ensiklopedik lug'atlar umumiy bilimni oshirishga xizmat qiladi.

Tuzilishiga ko'ra:

Lingvistik lug'atlarda so'z va uning til xususiyatlari beriladi,

Ensiklopedik lug'atlarda esa obyekt yoki hodisa haqida izoh beriladi.

Biroq bu ikki turdagi lugatlar o'zaro uzviy bog'liqdir. Amaliyotda ular bir-birini to'ldiradi: lingvistik lug'at orqali so'zning ma'nosi aniqlansa, ensiklopedik lug'at orqali uning mazmuni va mohiyati chuqurroq tushuniladi. Bu esa kompleks bilim hosil qilishga yordam beradi [3].

4. Zamonaviy ta'limda lug'atlarning o'rni

Bugungi kunda lug'atlar nafaqat bosma shaklda, balki elektron ko'rinishda ham keng tarqalgan. Raqamli lug'atlar va onlayn ensiklopediyalar ta'lim jarayonini yanada qulaylashtirmoqda [6].

Zamonaviy ta'lim tizimida lug'atlardan foydalanish o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ular axborotni izlash, tahlil qilish va saralash qobiliyatini shakllantiradi.

Lingvistik lug'atlar chet tillarini o'rganishda asosiy vosita bo'lsa, ensiklopedik lug'atlar fanlararo bilimlarni integratsiya qilishga xizmat qiladi. Bu esa o'quvchilarning umumiy dunyoqarashini kengaytiradi va intellektual salohiyatini oshiradi.

Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar asosida yaratilgan lug'atlar interaktiv ta'limni rivojlantirib, o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Bu esa ta'lim samaradorligini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Lingvistik va ensiklopedik lug'atlar bilim olish jarayonida muhim axborot manbasi hisoblanadi. Lingvistik lug'atlar so'zlarning ma'nosi, talaffuzi, yozilishi hamda grammatik xususiyatlarini o'rganishga yordam beradi va tilni to'g'ri qo'llashni ta'minlaydi. Shu jihatdan ular nutq madaniyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Ensiklopedik lug'atlar esa turli sohalarga oid ilmiy, tarixiy va madaniy ma'lumotlarni taqdim etadi. Ular insonning dunyoqarashini kengaytiradi va turli fanlar bo'yicha umumiy bilimlarni boyitishga xizmat qiladi. Bunday lugatlar o'quvchilar va talabalar uchun ishonchli ma'lumot manbai hisoblanadi.

Umuman olganda, lingvistik va ensiklopedik lug'atlar o'z vazifasiga ko'ra farq qilsa-da, ular bir-birini to'ldiradi. Ta'lim jarayonida ushbu lug'atlardan birgalikda foydalanish o'quvchilarning bilim darajasini oshiradi va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi nashriyoti, 2006–2008.
2. O'zbek tilining imlo lug'ati. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2013.
3. Hojiyev A. Lingvistika asoslari. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2010.
4. O'zbek milliy ensiklopediyasi. 12 jildlik. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi nashriyoti, 2000–2005.
5. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 1978.
6. Internet manbalari: Ziyonet ta'lim portali, O'zbekiston ta'lim portali hamda turli ilmiy maqolalar va elektron resurslar (2020–2024).